

Johannes Gyllenmun – en senmedeltida ikonografisk förvirring

Eva Lindqvist Sandgren

Title Saint John, the Golden-mouthed – a Late Mediaeval Iconographical Confusion

Abstract The pictorial program in *Thott 113*, an illuminated French book of hours from c. 1400 in the Royal Library, Copenhagen, is fairly conventional. But instead of the usual evangelist portrait at the beginning of the gospel, St. John is placed on the island of Patmos, where his writing is interrupted by a devil who steals his ink. This motif became popular around the middle of the 15th century in northern France and Flanders, a fact previously noticed by scholars. In this article, however, the motif is connected to Parisian book illumination from a slightly earlier period, i.e. the late 14th or early 15th century, and to some of the illuminators working for Duke Jean de Berry (d. 1416). The motif originated through a confusion of John the evangelist with John Chrysostom. It can be connected to a Miracle play, performed annually by the goldsmiths' guild in Paris during the 14th century. The book illuminators who used the scene included, for example, the Vergil Master, although the painter of the *Thott* hours in Copenhagen, the Ravenelle Master, seems to have used it even more frequently.

Keywords Miniatures, late medieval book illumination, John the evangelist, John of Patmos, John Chrysostom, Jean bouche d'or, devil, ink horn, Miracle play, Parisian book illumination, Bible historique, book of hours, gold smiths' guild

Author Associate prof./senior lecturer, Dept. of Art History, Uppsala University

Email eva.sandgren@konstvet.uu.se

ICONOGRAPHISK POST

NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILDTOLKNING NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 1, 2015, PP. 35–45. ISSN 2323-5586

I Kungliga biblioteket i Köpenhamn finns en fransk tidebok från tiden omkring 1400, *Thott 113* in 8°. Den är vackert dekorerad med gyllene marginalrankor och miniatyrer i semi-grisaille.¹ Som brukligt i dylika tideböcker innehåller den kalen-

der, evangelietexter, Marie tidegård, Heliga Korsets och Den Helige Andes tidegård, Botpsalmer, Marie fröjder, Sju böner till Gud och dödsmässan. Likaså återfinns mariaböner och andra kortare böner.²

Ikonografen för de femton miniatyrerna

som inleder tidebokstexterna är till synes av det traditionella slaget: Jesu barndoms-motiv i Marie tidegård, Pingstundret i Helige Andes tidegård etc. Vid två av de fyra evangelietexter som föregår Marie tidegård finns miniatyrer vars motiv dock hör till de ovanliga. I den här typen av evangelistbilder ser man vanligen den aktuella författaren i färd med att skriva, gärna framställd tillsammans med sin evangelistsymbol. I den thottska tideboken är det perikoperna ur johannesprologen (folio 13r) och Matteus 17 (folio 19v) som försetts med miniatyrer. Lukas- och markustexterna har däremot inga bilder. Ingen av de båda miniatyrerna visar de skrivande evangelisterna. Matteustexten handlar om Kristus och lärjungarna på förklaringsberget. Den har istället fått en direkt textillustrerande bild, där den frontalt stående Kristus omges av dels de fallande lärjungarna på marken, dels svävande bröstbilder med Moses och Elia. Över Kristus ses även Faderns ansikte och en svävande vit duva. Kompositionen med Kristus, Fadern och duvan utgör på detta vis i sig en treenighetsbild.³

Den scen som står i centrum för denna artikel är den skrivande aposteln som inleder Johannesevangeliets prolog på folio 13r (fig. 1). Johannes har placerats på ön Patmos, alltså snarare nedtecknande sin uppenbarelse än evangeliet. Med penna i handen

sitter han och skriver på en bokrulle som ligger utrullad över hans knä. Till vänster ses hans symbol, örnen, som ser in i bilden från sidan och håller i ena änden av den långa bokrullen som Johannes skriver på. På den lilla gulgröna ön omges Johannes av fyra små träd med slanka stammar. Ser man närmare på trädet vid vänstra bildkanten skymtar en märklig liten gråsvart figur. Det är en liten djävul som kommer inflygande. Han har fått fatt på Johannes bläckhorn och försöker hindra det fortsatta skrivandet, genom att helt enkelt stjäla hornet och hålla ut bläcket! Någon sådan berättelse låter sig inte spåras i bevarade skrifter som tillskrivs denne apostel. Varken Johannesevangeliet, breven eller den på Patmos författade Uppenbarelseboken kan låna sig till en sådan tolkning. Man kan tycka att det är ett motiv mer passande som inledning till Uppenbarelseboken, men det är tvärtom inget ovanligt att de senmedeltida franska tideböckerna låter Johannesevangeliet inledas med just skrivscenen från Patmos.

Det var emellertid inte bara i tideböckernas miniatyrer som Patmos-motivet förekom under 1400-talet. Den sedan länge etablerade äldre bildtraditionen, med evangelisten vid sin skrivpulpet, ersattes av skildringar med Johannes på Patmos, även om textsammanhanget alltså inte var

Fig. 1. Ravenellemästaren, Johannes på Patmos med bläckstjälande djävul till vänster. Fransk tidebok daterad till omkring 1400. Köpenhamn, Kungliga biblioteket, ms. Thott 113 in 8°, folio 13r. Miniatur i semigrisaille och guld. Boksidas mått ca 14,5x11 cm. Foto © Det Kongelige Bibliotek, København.

The Master of the Ravenelle Hours, John on Patmos with devil stealing ink to the left. French book of hours dated about 1400. Copenhagen, Royal Library, ms. Thott 113 in 8°, folio 13r. Miniature in semigrisaille and gold. Size of the book page c. 14.5x11 cm. Photo © The Royal Library, Copenhagen.

bildprogram, dvs. ofta var rikt illumine-
rade. Både Baltimore- och Oxfordbiblar-
na är rikligt illuminerade och passar alltså
bra in i den sociala kontexten.

Om nu inte den skildrade episoden i
miniaturerna kommer från de kanoniska
johannitiska texterna i bibeln, varifrån
kommer den då? Den nederländske konst-
historikern Jan Gerrit van Gelders artikel
Der Teufel stiehlt das Tintenfaß från 1972
behandlar motivets ursprung och dess sen-
medeltida popularitet i nederländska och
flandriska områden. Han visar att motivet
varken har förankring i apokryfa texter el-
ler i det hagiografiska material som han
undersökte. Däremot fann han en förklar-
ing via den populära helgonsamlingen
Legenda aurea till medeltida diktning och
dramatik.⁸ Utgångspunkten för van Gel-
der var de senmedeltida bilderna med djäv-
ulsmotivet. Han menade att Baltimore-
bibeln (Walters 126) uppvisade det äldsta
kända exemplet på motivet, med den en-
ligt van Gelder ungefärliga dateringen till
cirka 1380. Denna datering måste dock jus-
teras något till fram på 1390-talet, från vil-
ken tid Ravenellemästarens verksamhet
kan beläggas i Paris.⁹

Samtidigt har det visat sig att det finns
ett ännu något äldre exempel på motivet,
en i sammanhanget tidigare inte uppmärk-
sammad *Bible historiale* i Oxford, Bod-
leian Library, ms Canon Misc. 249, fo-
lio 234. Denna Oxfordbibel är tyvärr inte
omnämnd i litteraturen och har bara dif-
fust daterats till 1300-talet i katalogerna i
Bodleian Library, förmodligen främst på
paleografiska grunder. Tyvärr har det inte

heller gått att knyta den till samma text-
redaktion som Baltimorebibeln, eftersom
Oxfordbibeln inte nämns i Samuel Bergers
omfattande studie från 1884 över de fran-
ska *Bible historiale*.¹⁰ En sådan textmässig
anknytning skulle ha kunnat peka på en
mycket specifik tillkomstmiljö och sprid-
ningskontext för motivet. En stilistisk da-
tering av måleriet i Oxfordbibeln pekar
tydligt mot 1370–80-talen.

I den franska översättningen av helgon-
legendsamlingen *Legenda aurea*, på fran-
ska *Légende dorée*, finns flera avsnitt som
handlar om olika heliga personer vid namn
Johannes. Berättelserna handlar om exem-
pelvis evangelisten Johannes, abboten Jo-
hannes, Johannes diakonen, Johannes all-
mosegivaren (patriark av Alexandria),
apostlarna Johannes och Paulus, Johannes
döparen och kyrkoläraren Johannes Chry-
sostomos (d. 407). Det är den sistnämnde
Johannes, ”chrysostomos”, som är re-
levant i detta sammanhang. Genom sitt
välformulerade evangelium kom nämli-
gen även evangelisten Johannes att betrak-
tas som värtalig, ”med en gyllene mun” –
och då blev det svårt att skilja honom från
den i allra högsta grad värtalige kyrkolära-
ren med samma namn, talang och epitet:
Johannes Chrysostomos. Den värtalige Jo-
hannes Chrysostomos blev *Jean bouche
d’or* på franska.¹¹ I *Légende dorée*-hand-
skrifterna förekommer han under både det
franska och det grekiska namnet.

I den franska kontexten förekommer
det två texter som handlar om *Saint Jean
bouche d’or* och ett bläckhorn. Den ena är
en lång dikt som finns i ett fåtal handskrif-

ter som dateras till 1200-talet men vars ur-
sprung är något dunkelt. Den bär titeln
Or dirons de saint Johan bouche d’or. Den
andra texten ingår i en handskrift med fyr-
tio mirakelspel, *Miracles de Nostre Dame
par personages* (Paris, BNF fr 819–820).¹²
Båda texterna återger i stort sett samma
innehåll.¹³ Mirakelspelet om *Jean bouche
d’or* var ett av de spel som framfördes år-
ligen inom det parisiska guldsmedskräets
brödraskap, *Confrérie Saint-Éloi*, mellan
åren 1339 och 1382. Spelet framfördes in-
omhus och med ganska begränsade rums-
liga resurser. Hela spelcykeln handlade på
ett eller annat sätt om jungfru Marias mi-
rakulösa ingripande i olika sammanhang.
Det framfördes på brödraskapets årliga
högtidsdag någon gång i december, eller
i snar anslutning till denna. Inledningen
till spelet lyder: *Cy commence un miracle
de Nostre Dame de saint Jehan Crisitho-
mes et de Anthure, sa mère, comment un
roy lui fist coper le poing et Nostre Dame
lui refist une nouvelle main*.¹⁴ Av detta
frangår att berättelsen om djävulen som
stjäl bläcket inte ansetts som huvudsaklig
episod i spelet, utan istället ett underverk
då Johannes får en ny hand genom jung-
fru Marias försorg. Läsaren får också veta
att det, trots viss förvirring, tycks handla
om en och samme Johannes i såväl *Légen-
de dorée* som i spelet. Enligt *Légende do-
rée* hette Johannes Chrysostomos föräld-
rar nämligen Second och Anthura. Denna
moder, Anthura, finns med som en viktig
aktör i början av spelet. Trots att Johannes
i både inledningen och i rubriken kallas
för det grekiska tillnamnet *chrysostomos*,

kallas han i speltexten för *bouche d’or*.¹⁵ Jo-
hannes framställs som klerk i tjänst vid ett
kungligt hov. Tid och plats är ospecificer-
ade. Den för vårt vidkommande intres-
santa delen av berättelsen handlar om hur
Johannes landsförvisas till en öde ö för att
dö bland vilddjuren, efter att han falskeli-
gen har blivit anklagad för att ha förfört en
prinsessa vid det hov som han var anställd
hos. När han blivit förvisad till ön visar det
sig att den fromme och oskyldigt anklaga-
de mannen dock står under gudomligt be-
skydd. I sin nöd åkallar han jungfru Mari-
as hjälp. Hon svarar genom att uppenbara
sig tillsammans med ärkeänglarna Mika-
el och Gabriel. När Johannes därefter bör-
jar skriva ned denna gudomliga vision, då
dyker en djävul upp. Denne hindrar reso-
lut Johannes från att skriva genom att stjä-
la bläckhornet och hålla ut bläcket. Det är
alltså denna scen som återges i bland annat
den thottska tideboken. Men berättelsen
tar inte slut här. När Johannes inser att han
förlorat sitt skrivbläck åkallar han på nytt
jungfru Maria, och det är då som det verk-
liga miraklet inträffar: Johannes saliv för-
vandlas till guldbläck. Tack var detta un-
der kan han nämligen fortsätta att skriva
ned sin vision – men denna gång med gyl-
lene gudomligt bläck.¹⁶ Den gyllene mun-
nen är alltså inte längre en bild för värt-
ligheten utan ett faktum! Därav epitetet
gyllennun.

Varken berättelsen om djävulen och
bläcket eller den i rubriken nämnda avka-
pade och mirakulöst återskapade handen
återfinns i *Légende dorée*. Däremot har
den nämnda 1200-talsdikten *Or dirons de*

saint Johan bouche d'or ett innehåll som motsvarar bläckepisoden. Dikten har bevarats i bland annat två olika versioner i ett par handskrifter i Bibliothèque de l' Arsenal i Paris, skriven av en man vid namn Renaut.¹⁷ Man har menat att diktens innehåll är ett påfund av diktaren för att förklara tillnamnet "guldmun".¹⁸ Ytterligare en sådan förklaringsmodell av tillnamnet ger en tysk legendvariant som återfinns i ett tryckt passionale från Nürnberg 1488. Där är det barnet Johannes som kysser en Mariabild på munnen, varefter det strålar som av guld från hans läppar.¹⁹

Den "gyllene munnen" i dikten och skådespelet är alltså ingen omskrivning av värtalighet utan syftar på att Johannes mun bokstavligt talat genererade guld. De medeltida franska författarna hade uppenbarligen ett behov av att göra benämningen "*bouche d'or*" begriplig. Att man under antiken kunde benämna en värtalig man såsom "guldmunnad", *chrysostomos*, var alltså inte tillräcklig förklaring eller ens känt av diktens respektive skådespelets författare på 12–1300-talen. Samma guldtextsberrättelser är för övrigt också kända från det medeltida Italien, där han kallas Giovanni Boccadoro.²⁰

Mirakelspelet *Miracles de Nostre Dame* (BN fr 819–820) har ett fyrtiotal miniatyurer, huvudsakligen målade av den så kallade Vergiliusmästaren.²¹ Ett undantag är miniatyren på folio 103r i den andra volymen av spelet (BN fr 820) som kan attribueras till Ravenellemästaren, dvs. den thottiska tidebokens målare. Däremot tycks det inte finnas fler miniatyurer av Ravenelle-

mästaren i mirakelspelet. Den miniatyr som inleder den aktuella episoden i spelet (BN fr 820 folio 60r) visar hur den avhuggna handen återställs av jungfru Maria, dvs. den händelse som även nämns i spelets kapitelrubrik. Själva bläckundret återges inte alls i bild i handskriften. Mirakelspelets miniatyurer kan i sig alltså inte ha använts som bildförlaga för motivet av Ravenellemästaren eller dennes kollegor.

De bokmålare som är aktuella i alla de nämnda handskrifterna var aktiva i Paris från ungefär den tid då spelet inte längre framfördes årligen, men fortfarande var känt. Både bokmålare och guldsmeder hörde till de hantverkare som återkommande arbetade för bland annat hertigen Jean av Berry.²² Bokmålare och guldsmeder hade i sin tur affärer med varandra eftersom bokmålarna förgyllde sina verk med bladguld från guldsmederna. Anknypningen till Paris kan förklara motivets utpräglat franska popularitet och dess uppkomst ligger förmodligen i mirakelspelets lokala popularitet och den näraliggande sammanblandningen av de båda heliga Johannes med gyllene mun.

Det finns tydliga paralleller mellan apokalypsförfattaren Johannes och Johannes Chrysostomos; båda befinner sig i exil på en ö och båda har en gudomlig vision som de nedtecknar.²³ När båda personerna förekommer i samma handskrifter/texter och dessutom målas av samma bokmålare kan naturligtvis risken för sammanblandning öka. Förvisso är en hopblandning av motiven inte självklar (eller på något vis nödvändig) när vi har att göra

med professionella bokmålare, vilka säkerligen kunde läsa rubrikerna intill bilderna. Samtidigt bör man komma ihåg att apokalypsförfattaren kunde framställas med ett annat ondskefullt väsen vid sin sida, odjuret i den apokalyptiska visionen. Att kringskuttande djävlar överhuvudtaget var populära är känt från både bildkonst och dramatik.²⁴ Ytterligare en aspekt som skulle kunna bidra till just en djävuls medverkan är, att man under medeltiden har använt delar av Johannesprologen som exorcismformel. Man bör också minnas förekomsten av djävulsfigurer som hotar särskilt heliga personer, t.ex. sankt Bernhard. Ännu en faktor som kan ha krånglat till det är att båda dessa fromma och värtaliga Johannesgestalter förknippas med en ö som börjar på bokstaven P: Patmos respektive Pithyos. I ytterligare en *Bible historiale* (Paris, BNF fr 159) i vilken både Vergilius- och Ravenellemästaren medverkat och motivet finns med, är dessutom stavningen en blandning av de båda öarnas namn: Pathyos. Stavningen i Frankrike var likalite standardiserad där som den var i Nordens länder vid denna tid.

En bokmålare kunde vägledas i motivvalet och bildinnehållet av konkreta bildförlagor, skisser, rubriktextens innehåll eller korta instruktioner i marginalerna bredvid bilderna. Eventuella skisser målades över i samband med att miniatyren utfördes ovanpå samma bildyta, medan marginalinstruktionerna var menade att raderas eller skäras bort i samband med bokbindningen. Ibland har de dock blivit kvar, till handskriftforskarnas sto-

ra glädje. De bevarade instruktionerna är oftast mycket knappa och lämnar mycket över till målarnas eget huvud. Det är därför inte så märkligt om ett Johannesmotiv med en djävul respektive ett odjur, blir svåra att hålla isär. Man bör också hålla i minnet att den kyrkliga dramatiken var mycket populär, och att mirakelspelet om *Saint Jean bouche d'or* är ungefär samtida med de diskuterade Patmosscenerna i den thottiska tideboken, Baltimorebibeln och *Légende dorée*-handskriften. En association mellan Johannesprologens utläggning om *Logos*, och Johannes Chrysostomos värtalighet kan också vara möjlig.

Motivöverföringen från Johannes evangelisten till Johannes Chrysostomos kan alltså ha flera bakomliggande orsaker. De bar båda samma förnamn, de var värtaliga och viktiga i kyrkohistorien både som personer och som författare och båda förknippas med ungdomlighet i sina *vitae*. Båda sändes i exil av kejsare till en ö, och dessa öar hade snarlika namn (för den franska publiken). Spänningen mellan det gudomliga och det onda visualiserades konkret i bilden vilket också kan ha bidragit till motivets uppkomst och popularitet. De bilder som har diskuterats här hör till det sena 1300-talet och 1400-talets början. Det är i och för sig tidigt med tanke på motivets senare stora popularitet, men inte med hänsyn till mirakelspelets popularitet under 1300-talet. Mer märkligt är kanske att någon bild ännu inte är identifierad som tidsmässigt ligger närmare Renauds 1200-talsdikt.

Noter

- 1 Figurerna är utförda i gråton, grisaille, medan övrigt är i ljus polykrom färgskala och guld.
- 2 Sandgren 2002, 138–152 (katalog).
- 3 Kristi förklaring är ett sällsynt motiv i tideböckerna, medan det oftast ingår i t.ex. del 3 i den under 13–1400-talen så populära *pèlerinage*-triologin av Guillaume de Deguileville (*Pèlerinage de Jhésu Christ*). Den thottska Kristiförklaringsbilden har en parallell i en annan fransk tidebok, delvis målad av samme mästare (*Leuchtendes Mittelalter* 1993, 130–149, kat. nr 10). Motivet finns på f. 83r i tideboken, men återges ej i katalogen. De båda bildernas framställning av lärjungarna skiljer sig något åt, men den centrala kompositionen är densamma om än spegelvänd. Thottska tidebokens bild är tyvärr illa vattenskadad; av Moses-figuren har enbart konturteckningen bevarats.
- 4 Hemsidan för Walters Art Museum i Baltimore är under uppbyggnad, men ännu finns inte de aktuella handskrifterna med bland de digitaliserade och fritt tillgängliga verken, se http://www.thedigitalwalters.org/01_ACCESS_WALTERS_MANUSCRIPTS.html (access-datum 18.3.2015).
- 5 För bokmålarens samlade verk se Sandgren 2002.
- 6 Texten under bilden lyder: *Jehan appostre et evangeliste amede note seigneur et eleu vierge apres la pentecoste que les apostres le depturent ala en aze et la fonda moult desglises et dont lempereur ententi sa renomme.*
- 7 Webblänk Bodleian: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/detail/ODLodl~1~1~37414~124738:Bible-historiale,-vol-II-?qvq=q:Canon%2BMisc%2B249;lc:ODLodl~29~29,ODLodl~7~7,ODLodl~6~6,ODLodl~14~14,ODLodl~8~8,ODLodl~23~23,ODLodl~1~1,ODLodl~24~24&mi=5&trs=6>
- 8 van Gelder 1972, 173–188.
- 9 Sandgren 2002, 116–117.
- 10 Berger 1884.
- 11 Det grekiska tillnamnet ”chrysostomos” betyder ”med gyllne mun” och användes under antiken just som syftande på vältaligheten hos personen.
- 12 Mirakelspelhandskriften finns på: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90593861/f1.image>. 1879 års textedition är tillgänglig via <https://archive.org/details/miraclesdenostro2bonngoog>.
- 13 Legender om Johannes ”gyllenmun” var kända även för den senmedeltida svenska publiken, bl.a. i Vadstena. Denna speciella episod finns dock inte med i det fornsvenska legendariet.
- 14 *Miracles de Nostre Dame* 1876, 251.
- 15 I *Légende dorée*, Paris BN fr 242 folio 18v, förekommer inte rubriken *Jean bouche dor* utan *Jean Christostomes*. Texten vid bilden lyder: *de saint jehan crisostome histoire et legende. Iehan crisostome fu danthyoche fils de nobles parens. Et fu Secont son pere et sa mere [Anthura] du quel la vie le lignage ...*
- 16 Weber 1877, 329.
- 17 Bibl. de l’Arsénal ms. 3516, 3518. Jfr <http://jonas.irht.cnrs.fr/oeuvre/1845> (access-datum 7.4.2015).
- 18 van Gelder 1972, 180.
- 19 Weber 1877, 330.
- 20 Ibidem.
- 21 Att döma av reproduktionerna på hemsidan Gallica är mirakelspelets miniatyurer huvudsakligen utförda av en bokmålare som benämns Vergiliusmästaren. Denne och målaren av Thott 113 samarbetade i flera bevarade projekt; Sandgren 2002, 45 not 1, 56, 61–62, 69, i synnerhet 89–91.
- 22 Ytterligare en bibel med detta motiv, men målad av en annan bokmålare är BN fr 159, folio 531r. Se bild <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8449691v/f1067.item>
- 23 Även Johannes Chrysostomos genomlevde en exil enligt *Légende dorée*.
- 24 Bokmålaren var duktig på att framställa sådana djävlar, vilket han bland annat visar i de fyra olika versionerna av Deguilevilles pèlerinage-triologi (jfr not 3) där han utfört hela eller delar av måleriet. Se exempelvis Sandgren 2002, 73, 76.

Källor

- Baltimore, Walters Art Museum
Ms. Walters 126, 260, 265
- Bibermühle, Antiquariat Heribert Tenschert
Fransk tidebok nr 10
- Köpenhamn, Det kongelige bibliotek
Ms. Thott 113 in 8°
- New York, Pierpont Morgan Library
Ms. Morgan 87, Morgan 357
- Oxford, Bodleian Library
Ms. Canon Misc. 249
- Paris, Bibliothèque nationale (BN)
Ms. fr 159, fr 242, fr 819–820, fr 829
- Paris, Bibliothèque de l’Arsénale
Ms. 3516, 3518

Internetkällor

- Bild ur Oxford Canon Misc 249 folio 234r, se: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/detail/ODLodl~1~1~37414~124738:Bible-historiale,-vol-II-?qvq=w4s:/when/c.%201380-1390;lc:ODLodl~29~29,ODLodl~7~7,ODLodl~6~6,ODLodl~14~14,ODLodl~8~8,ODLodl~23~23,ODLodl~1~1,ODLodl~24~24&mi=5&trs=20> (access-datum 23.3.2015)
- Bild ur BN fr 159 folio 531r, se: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8449691v/f1067.item> (access-datum 20.3.2015)
- Miracles de Nostre Dame par personnages (Paris BN fr 819-820), se: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90593861/f1.image> (access-datum 18.3.2015)

Litteratur

- Berger, Samuel. *La bible française au moyen âge: étude sur les plus anciennes versions de la bible écrites en prose de langue d’oïl*. Paris 1884.
- Gelder, Jan Gerrit van. ”Der Teufel stiehlt das Tintenfaß”, *Kunsthistorische Forschungen: Otto Pächt zu seinem 70. Geburtstag*, ed. Rosenauer Artur et al., 173–188. Salzburg: Residenz-Verlag, 1972.
- Leuchtendes Mittelalter* (vol. V), *Psalter und Stundenbuch in Frankreich vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*, utg. Eberhard König. Rothalmünster: Antiquariat Bibermühle Heribert Tenschert, 1993.
- Miracles de Nostre Dame par personnages*, vol. I, ed. Gaston Paris & Ulysse Robert. Société des anciens textes français nr 47. Paris: Didot, 1876.
- Sandgren, Eva Lindqvist. *The Book of Hours of Johannete Ravenelle and the Parisian Book Illumination Around 1400*. Acta Universitatis Upsaliensis, Figura Nova Series 28 (diss). Uppsala 2002.
- Weber, Alfred. ”La vie de saint Jean Bouche d’or”, *Romania. Revue trimestrielle consacrée à l’étude des langues et des littératures romanes* (Paris), årg. 6 (1877): 328–340.